

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОЦЕНТРИЧНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

Крочук Ю.В.

Коледж технологій, бізнесу та права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Стаття присвячена одному із центральних понять антропоцентричної лінгвістики. Запропоновано огляд теоретичних положень, що вивчають питання становлення та формування мовної особистості як носія етнокультурних орієнтирів нації. Досліджено та узагальнено основні підходи до вивчення мовної особистості сучасних лінгвістичних студій. Здійснено аналіз концепції рівневої моделі мовної особистості та її структурно-компонентного складу. Встановлено, що мовна особистість виступає узагальненим носієм культурно-мовних цінностей.

Ключові слова: мовна особистість, антропоцентризм, культура, соціалізація, комунікація.

Постановка наукової проблеми. Сучасна наукова парадигма свідчить про широкий спектр підходів до вивчення мовних явищ. Мову розглядають як чітко врегульовану систему одиниць і феноменів різних рівнів, що має певну звукову і граматичну будову. Результати такого способу наукового вивчення мовних явищ зафіксовані у граматиці та словнику тієї чи іншої мови і становлять собою реалізацію структурного принципу. Також досліджують мовні явища у плані їхнього використання в мовленні та беручи до уваги їхніх реалізаторів – мовну особистість та колектив мовців, таким чином застосовуючи функціональний принцип.

На сучасному етапі наукових досліджень лінгвоцентризму яскраво опозиціонує антропоцентризм, що розглядає мовні одиниці не лише як елемент системи, а як творчий продукт носія національної культури. Антропоцентричні тенденції посилюють зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу та ролі самого комуніканта з його семіотичними можливостями.

Мета нашого дослідження – охарактеризувати особливості становлення та формування мовної особистості як носія коду нації. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: розкрити зміст поняття «мовна особистість», проаналізувати рівневу модель та структурно-компонентний склад мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Не лише людина здатна впливати на мову, але й мова значною мірою формує особистість. У свою чергу, становлення етносу неможливе без участі у ньому мови, бо вона є однією із ключових ознак нації.

Свого часу І. Огієнко зазначив: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування» [6, с. 239].

Таким чином, мова виступає, образно кажучи, національним організмом, що розвивається, взаємодіючи із різними сторонами життя етноспільноти. А сам мовний феномен як духовне надбання потрібно розглядати в проекції на його культуру, історію, філософію, психологію, релігію, звичаї, побут, менталітет, художню творчість, етногеографію, етнопедagogіку. Тільки дослідивши мову етносу в усіх її аспектах, можемо пізнати духовну природу її носія – народу [2, с. 7-8].

Мова концентрує у собі невичерпне ціле духовних орієнтирів етносу, а власне мовний феномен служить своєму носієві засобом членування світу, окреслюючи при цьому напрями світосприйняття. Світ постає для нас таким, яким ми його пізнаємо та освоюємо у процесі свого розвитку. У результаті

цього формується картина світу як наслідок сприйняття, мисленневих процесів та перетворювальної діяльності людини.

Кожна мовна одиниця виступає мовленнєвим проявом певного фрагмента простору і набуває концептуального значення. Відтак, слово містить не тільки актуальну інформацію, а й загальногуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну та оцінну, що є значущою для певного соціуму. В результаті цього мовна одиниця функціонує вже не просто як слово-номінація, а як слово-концепт із узагальненим образом або символом, що знаходиться в етнокультурному просторі. Етнокультурні концепти породжені історико-культурною свідомістю народу.

Для антропоцентричної лінгвістики головною передумовою виступає те, що мова за своєю сутністю наскрізь психологічна, прив'язана до людини та є засобом для вираження її особистих якостей. Людина як особистість у свою чергу творить культуру, у якій вона живе та розвивається. Саме в понятті особистість на перший план висувається соціальна природа людини, а сама вона виступає як суб'єкт соціокультурного життя.

Особистість потрібно розглядати в перспективі культурної традиції народу, етносу, оскільки для народження людини в людині необхідним є культурно-антропологічний прототип, який формується в рамках культури. Категорії культури задають зразки соціальної поведінки та сприйняття світу.

Особистість загалом, за визначенням Н.Ф. Алефіренко, народжується як своєрідний «вузлик», що зав'язується у відносинах між членами конкретної етнокультурної спільноти в процесі їх спільної діяльності [1].

Основним засобом перетворення індивіда у мовну особистість виступає соціалізація, яка передбачає три аспекти:

1) процес залучення людини в певні соціальні відносини, в результаті чого мовна особистість виявляється свого роду реалізацією культурно-історичного знання усього суспільства;

2) активна мовленнєво-мисленнева діяльність за нормами і еталонами, які задаються етномовною культурою;

3) процес засвоєння законів соціальної психології народу.

Лінгвокультурна особистість – закріплений у мові (в лексиці і синтаксисі, в основному) базовий національно-культурний прототип носія певної мови, який становить позачасову та інваріантну частину структури особистості.

Поняття ж мовної особистості (МО) децю більш поглиблене, розвинене і насичене додатковим

змістом. Його у широке наукове використання ввів Ю.Н. Караулов, який вважав, що МО – це людина, яка має здатність створювати і сприймати тексти, які різняться: «а) ступенем структурно-мовної складності; б) глибиною і точністю відображення дійсності; в) визначеною цільовою спрямованістю» [4].

Ю.Н. Караулов, опираючись на художній текст, розробив рівневу модель мовної особистості. МО, на його думку, має три структурних рівні. Перший – вербально-семантичний (семантико-будівельний, інваріантний), який відображає ступінь володіння буденною мовою. Другий рівень – когнітивний, на якому відбувається актуалізація і ідентифікація релевантних знань і уявлень, властивих соціуму (мовній особистості) та таких, які створюють колективний і (або) індивідуальний когнітивний простір. Цей рівень передбачає відображення мовної моделі світу особистості, її тезауруса, культури. І третій – найвищий рівень – прагматичний. Він включає в себе виявлення і характеристику мотивів і цілей, які рухають розвитком мовної особистості [4].

Відповідно, кодування і декодування інформації відбувається при взаємодії трьох рівнів «комунікативного простору особистості» – вербально-семантичного, когнітивного і прагматичного.

Концепція тривірневої структури МО певним чином корелює з трьома типами комунікативних потреб – контактостановлюючою, інформаційною і діяльною, а також із трьома сторонами процесу спілкування – комунікативною, інтерактивною і перцептивною.

Рівнева модель МО відображає загальний тип особистості. Конкретних мовних особистостей в культурі може бути багато, вони відрізняються варіаціями значимості кожного рівня у складі особистості. Таким чином, МО – це багатокомпонентна та багатощарова парадигма мовленнєвих особистостей. При цьому мовленнєва особистість – це МО в парадигмі реального спілкування, в діяльності. Саме на рівні мовленнєвої особистості проявляються як національно-культурна специфіка мовної особистості, так і національно-культурна специфіка самого спілкування.

Структура мовної особистості включає наступні компоненти:

1) ціннісний, світоглядний, компонент змісту виховання, тобто система цінностей, чи життєвих сенсів. Мова забезпечує першочерговий і глибокий погляд на світ, формує той мовний образ світу та ієрархію духовних уявлень, які лежать в основі формування національного характеру і реалізуються в процесі мовного діалогового спілкування;

2) культурологічний компонент, тобто рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови. Залучення факторів культури мови, що вивчається, які пов'язані з правилами мовленнєвої і немовленнєвої поведінки, сприяє формуванню навичок адекватного використання і ефективного впливу на партнера по комунікації;

3) особистісний компонент, тобто те індивідуальне, глибинне, що є в кожній людині.

Параметри МО тільки починають розроблятися. Вона характеризується певним запасом слів, які мають той чи інший ранг частоти їх вживання, і які заповнюють абстрактні синтаксичні моделі. Якщо моделі достатньо типові для представлення певного мовного колективу, то лексикон і манера мовлення можуть вказувати на його приналежність до певного соціуму, засвідчувати рівень освіти, тип характеру, вказувати на стать і вік, і т.д. Мовний репертуар такої особистості, діяльність якої пов'язана з ви-

конанням десятка соціальних ролей, повинен бути засвоєним з урахуванням мовного етикету, що прийнятний у соціумі. МО існує у просторі культури, відображеної в мові, у формах суспільної свідомості на різних рівнях (науковому, побутовому), в поведінкових стереотипах і нормах, в предметах матеріальної культури.

На сучасному етапі відомі різні підходи до вивчення МО, що визначають статус її існування в лінгвістиці: полілектна (багатолюдська) та ідеолектна (частковолюдська) особистості (В.П. Нерознак), етносемантична особистість (С.Г. Воркачов), елітарна МО (О.Б. Сиротініна, Т.В. Кочеткова), семіологічна особистість (А.Г. Баранов), російська МО (Ю.Н. Караулов), мовна і мовленнєва особистості (Ю.Е. Прохоров, Л.П. Клобукова), МО західної і східної культур (Т.Г. Снітко), словникова МО (В.І. Карасик), емоційна МО (В.І. Шаховський).

Існують також інші концепції МО. Зокрема, В.В. Красних виділяє в ній наступні компоненти:

1) людина, що говорить (одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність);

2) власне мовна особистість (яка проявляє себе в мовленнєвій діяльності, володіє певною сукупністю знань і уявлень);

3) мовленнєва особистість (яка реалізує себе в комунікації, вибираючи і здійснюючи певну стратегію і тактику спілкування, репертуар засобів);

4) комунікативна особистість (конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє в реальній комунікації) [5].

В.І. Карасик розмежовує два типи МО з точки зору прагматики: егоцентричний та соціоцентричний. Егоцентричний тип використовує у своєму мовленні з метою самопрезентації та прикрасення мови доволі яскраві та незвичні вирази, велику частку яких становлять ФО. Соціоцентричний тип використовує вирази-кліше для підтвердження свого соціального статусу чи розпізнавання членів своєї соціальної групи [3, с. 21].

Висновки. Кожна мовна особистість функціонує у просторах культури, відображеної у мові, формах суспільної свідомості, поведінкових стереотипах і нормах, в предметах матеріальної культури. Таким чином, можемо зробити висновок, що МО – соціальне явище, яке містить також індивідуальний аспект. Індивідуальне формується через внутрішнє ставлення до мови, настанови особистісних мовних значень.

Кожна МО формується на основі присвоєння конкретною людиною всього мовного багатства, створеного попередниками. Мова конкретної особистості складається у великій мірі із загальної мови і в меншій мірі – із індивідуальних мовних особливостей.

Мовна особистість – це людина, яка послуговується мовою не лише як сукупністю лінгвістичних правил, але, перш за все, як засобом вираження національно-культурних ціннісних орієнтацій. Вона – суб'єкт, мова якого найповніше відтворює культурну спадщину свого народу, узагальнений образ носія культурно-мовних цінностей, настановлень, знань, поведінкових реакцій.

Власне поняття «мовна особистість» до цих пір залишається точно невизначеним вченими, оскільки це пов'язано із складністю та багатоаспектністю самої проблеми. В МО відображаються філософські, соціологічні і психологічні погляди на сукупність суспільно важливих фізичних і духовних якостей людини. Лінгвістика розглядає МО як сукупність здібностей та характеристик людини, що обумовлюють творення та сприйняття нею

текстів, які різняться ступенем складності, глибиною і точністю відображення дійсності, а також цільової спрямованості.

Мовну особистість вивчають з позицій психолінгвістики, прагматики, лінгвокультурології, когнітології, прагмалінгвістики, етнолінгвістики,

лінгвістики тексту, соціолінгвістики та інших антропоцентричних лінгвістичних студій. Дослідження цього поняття на перетині різноманітних областей науки обумовлює саму складність та неоднозначність підходів до визначення, структури та способів його характеристики.

Список літератури:

1. Алефиренко Н.Ф. Протовербальное порождение культурных концептов и их фразеологическая репрезентация // Филологические науки. – 2002. – № 5. – С. 73-76.
2. Жайворонок Н.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 480 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 216 с.
5. Красных В.В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации. Лекционный курс. – М.: Гнозис, 2001. – 270 с.
6. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – Репринтне відтворення видання 1918 року. – К.: Абрис, 1991. – 272 с.

Крочук Ю.В.

Колледж технологій, бізнеса і права

Восточноєвропейского национального университета имени Леси Украинки

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СТУДИЙ

Аннотация

Статья посвящена одному из центральных понятий антропоцентрической лингвистики. Автором предложено обзор теоретических положений, которые изучают вопрос становления и формирование языковой личности как носителя этнокультурных ориентиров нации. Были исследованы и обобщены основные подходы к изучению языковой личности современными лингвистическими студиями. Осуществлён анализ концепции уровневой модели языковой личности и её структурно-компонентного состава. Было так же установлено, что языковая личность выступает обобщённым носителем культурно-языковых ценностей.

Ключевые слова: языковая личность, антропоцентризм, культура, социализация, коммуникация.

Krochuk J.V.

Technology, Business and Law College

of the Eastern European National University named after Lesya Ukrainka

LANGUAGE PERSONALITY AS AN INVESTIGATION OBJECT OF ANTHROPOCENTRIC LINGUISTIC STUDIES

Summary

The article is dedicated to one of the central notions of anthropocentric linguistics. It summarizes the review of theoretical statements about formation of language personality as medium of nation's ethnic and cultural guidelines. The author has investigated and summed up the main approaches of modern linguistic studies to the notion of language personality. The compositional analysis of language personality is made using the concept of level model. The structural components of the language personality have also been determined. The investigation led to the conclusion that the language personality performs as bearer of cultural and language values.

Keywords: language personality, anthropocentrism, culture, socialization, communication.